

“Dili Şişmek” Deyimi Üzerine

Nail TAN

Türkiye Türkçesinin atasözü ve deyim zenginliğinin yeterince derlenip yayımlanmadığını her vesileyle söylüyor ve yazıyoruz. Zaman zaman, halk arasında rastlayıp da sözlüklere girmediğini belirlediğimiz atasözü ve deyimlerimizi derleyip “Çorbada tuzumuz olsun.” kabilinden dilimize kazandırmaya çalışıyoruz. Bu yazımızda da *dili şişmek* deyimini ele alıp ilgililerin, deyim sözlüğü hazırlayıcıların dikkatine sunmak istiyoruz.

Bursa Eğitim Enstitüsünde meslek dersleri öğretmenim (1961-1962), MEB Millî Folklor Enstitüsünde müdürüm (1970-1971) olan ve 2007 yılında aramızdan ayrılan Kastamonulu Hüseyin Avni Özbenli (d. 1919) zaman zaman bu deyim kullanırdı. Uzun konuştuğunu hissettiğinde; “Ne yapayım, dilim şişti bir kere?” dediğine birçok kez şahit olmuşumdur. O yıllarda; “Bu söz halk arasında yaygın, herkes biliyor.” düşüncesiyle üzerinde durmamıştım. 1997-1998 yıllarında Kültür ve Turizm Bakanlığında Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğünde genel müdür koltuğunda otururken, 5 Ocak 1998 tarihinde Bakanlığın Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğüyle iş birliği yaparak Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi Salonu’nda Muzaffer Sarısözen’i Anma Konseri’ni düzenlemiştik. H. Avni Özbenli’yi de 1947-1948 yıllarında Ankara Radyosunda Sarısözen’in Yurttan Sesler Topluluğunun bağlama sanatçılarından biri olması dolayısıyla konuşma yapmak üzere davet etmiştik. Hocası Sarısözen’le ilgili anılarını anlatacaktı. Kendisine, konserin başında on beş dakika süre vermiştik, konuşması için. Konser, gece saat 20.00’de düzenlenmişti. Dönemin Kültür ve Turizm Bakanı İstemihan Talay başta olmak üzere bakanlık üst yönetimi, Sarısözen’in akrabaları konser salonunda yerlerini almışlardı. Konser başlamadan önce, o güne baskısını yetiştirdiğimiz Armağan Elçi’nin (bugün Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Doç. Dr.) Muzaffer Sarısözen’in hayatını, halk müziğimize hizmetlerini anlatan kitabını da dağıtmıştık.¹ Perde açıldı. Şef Mehmet Özbek yönetimindeki Ankara Devlet Türk

1 Elçi, Armağan Coşkun (1997), *Muzaffer Sarısözen/Hayati Eserleri ve Çalışmaları*, Ankara, 336 s., KTB HAGEM Yayınları: 255.

Halk Müziği Korusu sanatçıları alkışlar arasında sahnedeki yerlerini aldılar. Sunucu, saygı duruşunun ardından H. Avni Özbenli’yi Sarısözen’le ilgili anılarını anlatması için konuşma kürsüsüne davet etti. Öğretmenim Özbenli çok ölçülü, disiplinli yaşayan bir insandı. Nerede, ne zaman, nasıl, ne kadar konuşulacağını çok iyi bilirdi. Ancak, o gece konu çok sevdiği Sarısözen ustası olunca süreyi unuttu. Coştu âdeta. Anlattıkça dili daha da açıldı. Yüzüme baktığı anlarda saati gösterip konuşmasını tamamlaması gerektiğini hatırlatıyordum. Yarım saat kadar konuştuktan sonra dedi ki:

—Ne yapayım? Dilim şişti bir kere. Şimdi indi. Sözlerimi tamamlıyor, hepinize saygılarımı sunuyorum.

O gün, bu söz yine bana çok doğal gelmiş, herkesin kullandığı yaygın bir ifade gibi algılamıştım. Şubat 2013 ayında *Ağzı yara olmak* deyimiyile ilgili makalemi yazarken ağız, dil ve dudakla ilgili deyimleri taramak ihtiyacını duyup çalışırken aklıma birden *dili şişmek* deyim geliverdi. Taramalarım sonunda gördüm ki, birçok halk arasındaki deyim gibi bu söz varlığımız da sözlüklere girmemişti. Özbenli öğretmenimi saygıyla anarak Kastamonu ve çevresi kökenli olduğuna inandığımız söz konusu deyim, dilimizin söz varlığına kazandırmak amacıyla harekete geçtik. Ayrıntılı çalışmaya başladık.

İlk iş olarak içinde en çok deyim barındıran sözlükleri taradık. TDK’nin iki deyim sözlüğü², Aksoy³, Saraçbaşı⁴, Parlatur⁵, Sinan⁶ ve Akyalçın’ın⁷ deyim sözlüklerinde aradığım *dili şişmek* deyimine rastlamadık. Sadece, aşağıda gösterdiğim yakın anlamlı deyimlerle karşılaştık.

Daha sonra TDK’nin on bir ciltten oluşan *Derleme Sözlüğü’nün*⁸ ağız, dil, dudakla ilgili sayfalarını inceledik. Deyimimize veya yakın anlamlılarına rastlamadık. Sadece, Denizli Acıpayam’dan semirmek, şişmanlamak anlamında

2 TDK(2009),*Deyimler Sözlüğü*, Genel Ağ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/> [Mart 2013 itibarıyla 11.209 deyim]
TDK (2004), *Bölge Ağzılarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, Ankara, 3. bs., 406+175 s., TDK Yayınları: 279, 331. [6.125 deyim]

3 Aksoy, Ömer Asım (1988), *Deyimler Sözlüğü*, İstanbul, 457-1131 s., İnkılap Kitabevi, [8.164 deyim]

4 Saraçbaşı, Ertuğrul (2010), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, 2 cilt, İstanbul, 1328 s., YKY. [13.126 deyim]

5 Parlatur, İsmail (2008), *Deyimler*, Ankara, 963 s., Yargı Yayınları. [10.349 deyim]

6 Sinan, Ahmet Turan (2001), *Türkçenin Deyim Varlığı*, Malatya, 516 s., Kubbealtı Yayıncılık. [17.137 deyim]

7 Akyalçın, Necmi (2012), *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*, Ankara, 672 s., Eğiten Kitap Yayınları. [4.510 deyim]

8 TDK (1963-1982), *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara, 12 cilt, 4842 s., TDK Yayınları: 211.

dalak şişirmek, deyiminin derlendiğini belirledik.⁹ Aşırı konuşma isteğiyle aşırı beslenme arasında zayıf da olsa bir bağ kurulabilirse de aradığımız eş veya yakın anlamlı deyim bu değildi.

Üçüncü aşamada Kastamonu halk kültürüyle ilgili belli başlı yayınlara, derlemelere göz atmamız gerekti. Deyimimiz; İhsan Ozanoğlu, Ata Erdoğan, Sevgi Selvi ve Doç. Dr. Eyüp Akman'ın derleme ürünü yayınlarına da girmemişti. Artık değerlendirmemizi yapabiliydik.

İncelediğimiz deyim anlam yönünden üç biçimde ele almak zorundayız: *Dili şişmek*, *dilinin şişi inmek* ve *dilinin şişini indirmek*. *Dili şişmek* deyimini, uzun süre konuşmaktan dolayı yaşanan sıkıntıyı, şiddetli konuşma isteğini ifade etmektedir. *Dilinin şişi inmek*, uzun veya kısa konuşup rahatlama anlamındadır. *Dilinin şişini indirmek* ise konuşmacıya istediği kadar süre, söyleyeceklerinin tamamını söyleme imkânı tanınması veya bu imkânı kendisinin yaratması şeklinde anlamlandırılabilir. Halk arasında; “Sabahtan beri kimse gelmedi, dilim şişti. Konuşmaktan dilim şişti.” şeklinde konuşamama sıkıntısı ve konuşma isteğini ifade eden kullanımlarının olduğunu da biliyoruz.

Deyimimizin anlamını ortaya koyduktan sonra, sözlüklerimize girmiş yakın anlamlı dostları üzerinde durmak istiyoruz. Bu konuda elimizde çok az örnek var. Ele aldığımız deyim en yakın anlamlı olanına TDK'nin *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I* kitabında rastladık: *Dili acıkmak*.¹⁰ Çankırı'dan derlenmiş. Anlamı verilmemiş ama konuşma isteğini anlattığı hemen anlaşılıyor.

Yakın anlamlı diğer deyimlerimiz ise biraz zorlamayla aşağıda gösterilmiştir. *Dili şişen insan*, bir konu etrafında konuşma arzusu duyar, gevezelik etmez, sadece sözünü uzatır. *Çenesi düşen insan* ise gevezelik eder, boş şeyler söyler. İki uzun konuşma arasındaki fark budur. Bu bakımdan, sıraladığımız deyimlerin anlam yakınlığı iddiası çok güçlü değildir.

dili/çenesi düşmek:¹¹ Boş yere konuşmak, yerli yersiz konuşup gevezelik etmek.

dili/çenesi açılmak/çözülme:¹² Konuşmaya başlamak, durmadan konuşmak, dırıldır etmek.

9 TDK (2004), *age.*, C II, s. 116.

10 TDK (2004), *age.*, C I, s. 289.

11 Parlatur, *age.*, s. 254.

12 Parlatur, *age.*, s. 254, 296, 297.

*dilinin/çenesinin bağı çözülmek:*¹³ Çok konuşmak, durmadan konuşmak, gevezelik etmek.

*çenesi yelli:*¹⁴ Çok konuşan, geveze.

*yüreğinin şişini indirmek:*¹⁵ Öfkesini yatıştırmak.

Sonuç

Dili şişmek, dilinin şişi inmek, dilinin şişini indirmek deyimleri, yazımda açıkladığım anlamlarıyla başta TDK'nin deyim sözlükleri olmak üzere bütün sözlüklere alınmalıdır. Çünkü, eş anlamlı bir başka deyimimiz yoktur. Önerim yerine getirildiği takdirde Türkçemiz üç deyim daha zenginleşmiş olacaktır.

13 Parlatur, *age.*, s. 255, 297.

14 TDK (2004), *age.*, C I, s. 275.

15 Parlatur, *age.*, s. 937.